

L'ABANDONAMENT DE L'OPPIDUM DE CASTELL

JOSEP M. NOLLA - LLUÍS PALAHÍ - JOSEP BURCH

1. INTRODUCCIÓ^(*)

Les èpoques de crisi, els moments de canvi, tenen, per l'extraordinària riquesa de fets en confluència, un atractiu especial pels historiadors. És, preferentment, en aquestes situacions que millor poden observar-se les idees, les tradicions, els components diferents que topen i que comporten la fi d'una de les propostes que es dissol, millor o pitjor, en l'altra que en surt vencedora si bé, sovint, assumint i absorbint aspectes de l'altra que s'integren plenament i es desenvolupen, que poden quedar «adormits» per renèixer molt més tard o que desapareixen del tot sense deixar, aparentment, cap rastre.

Un d'aquests moments històrics, d'enormes conseqüències i que es troba en la base de la nostra història, és la disgregació de la cultura ibèrica dins de la romana, en un procés continuat i de llarguíssima durada que conduí aquestes terres a esdevenir part integrant de la *Provincia Hispania Citerior*.

Aquesta és una etapa extensa en el temps que s'hauria iniciat el 218 aC i que continuà, inexorable, fins a principis del segle primer quan, amb les dades, parcials, que posseïm, sembla haver-se clos un cicle. Tanmateix, altres notícies, significatives, fan pensar que no és ben bé així i que el procés d'integració i, per tant, la pèrdua o el canvi d'allò que era propi dels antics habitants d'aquest territori continuaria, segons a on, durant molt de temps. Hi ha indicis per pensar que en àrees muntanyoses, allu-

(*) Donem les gràcies a M.A. Martín, directora del museu d'arqueologia de Catalunya, Girona, les facilitats i l'ajuda que ens ha proporcionat a l'hora de poder estudiar el material que es guarda en els magatzems d'aquesta institució.

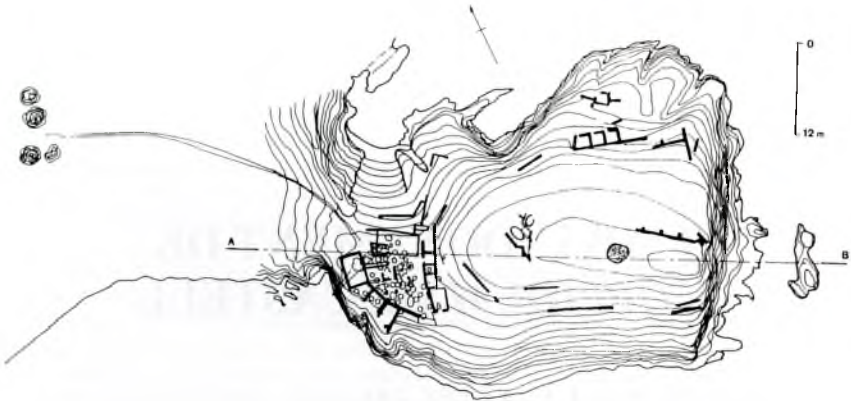

Fig. 1. Planta de l'àrea excavada de Castell (segons Riuró).

nyades i mal comunicades, perifèriques dels grans centres de romanització, aquest fet no s'hauria acomplert sinó molt més tard, durant l'antiguitat tardana a través del procés de cristianització del país o ja durant l'alta edat mitjana.

El tema és, doncs, immens i de gran complexitat, amb variacions territorials i cronològiques importants i que exigeix multitud d'aportacions en profunditat que contemplin aspectes diversos, per, de tant en tant, intentar esbossar una síntesi que aplegui el cúmul de noves dades i intenti dibuixar amb la més gran precisió possible com es desenvolupà aquest procés (o com pensem que va passar) en un lloc determinat i dins d'un arc cronològic ben definit. És, per això, en ser una qüestió de microhistòria, un problema que, malgrat totes les dificultats, permet una aproximació arqueològica, de fet, quasi l'única possible, que haurà de permetre explicar els canvis que detectem en un jaciment determinat durant la seva ocupació. La multiplicat de dades d'una àrea geogràfica més gran potser ens permetran, un dia, entreveure amb claredat com d'una manera de viure es passa a una altra substancialment diferent, que en queda de l'anterior i com la nova societat resultant és, també, diferent.

En aquest camí, una de les qüestions que cal resoldre és la de saber que passà amb els antics establiments humans, urbans (*oppida*) i rurals. Cal una anàlisi exhaustiva en ser cada estació diferent. Més endavant, quan tinguem aquests estudis parcials ben realitzats, amb descripcions acurades i el més rigoroses possibles, podrem resseguir, amb bases sòlides, el comportament general d'una comarca, d'una regió i d'un territori encara més gran.

La intenció del treball que presentem és el d'aportar dades precises, fermes, sobre el moment en què es produí l'abandonament de l'*oppidum* indiget de Castell (Palamòs, Baix Empordà) (fig. 1), un petit establiment de caire urbà (o quasi) de tipus costaner, amb un origen molt remot i que no es consolidà dins del procés de romanització d'aquestes contrades, acabant, finalment, el lloc deshabitat.

No és la nostra intenció tornar a repetir tot allò que sobre aquest valuós jaciment s'ha escrit, ni sobre el seu descobriment, les seves excavacions, la descripció de les restes localitzades. La bibliografia és a l'abast i us hi enviem ⁽¹⁾. El nostre interès no és altre que el de proposar una datació

(1) Donarem, a continuació, la bibliografia pràcticament exhaustiva sobre aquest jaciment en el ben entès que deixarem de banda articles i estudis de tipus general on, només de passada, es fa referència a aquest poblat llevat d'aquells que, per alguna raó, proporcionen alguna dada significativa o consideracions valuoses: L. Pericot, *Las excavaciones del poblado ibérico del «Castell», La Fosca (Palamós), Ampurias*, VI, 1944, 317-318; L. Pericot i M. Oliva, *Actividades de la Comisaría Provincial de Excavaciones de Gerona, Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, I, 1946, 294; L. Pericot i M. Oliva, *Actividades de la Comisaría Provincial de Excavaciones en 1947, Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, II, 1947, 272-274; L. Pericot i M. Oliva, *Actividades de la Comisaría de Excavaciones Arqueológicas en 1949, Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, IV, 1949, 318-322; L. Pericot, *4. Excavaciones en el poblado del Castell (La Fosca, Palamós), La labor de la Comisaría Provincial de Excavaciones Arqueológicas de Gerona durante los años 1942 a 1948. Informes y Memorias N° 27*, Madrid, 1952, 110-129 i làmines XVIII a XXVI; M. Oliva, *La adquisición del puig de Sant Andreu de Ullastret y los trabajos arqueológicos en la provincia en 1952, Revista de Gerona*, I, 1955, 86; A. Arribas, *Los iberos*, Barcelona, 1965, 120-121; M. Oliva, *Recintos fortificados de tipo ciclópeo en tierras gerundenses, Arquitectura megalítica y ciclópea catalano-balear*, Barcelona, 1965, 97-99; A. Martín, *Aportacions a l'estudi del poblat ibèric de Castell (La Fosca, Palamós), Actes de l'Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos*, Sant Feliu de Guixols, 1977, 239-247; J.M. Nolla i F.J. Nieto, *Alguns aspectes de la romanització al nord-est de Catalunya. Els pobles preromans del Pirineu, 2on Col.loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, Puigcerdà*, 1978, 240; J. Casas, *La ceràmica campaniana del poblat ibèric de Castell (La Fosca, Palamós)*, memòria de llicenciatura inèdita, Universitat autònoma de Barcelona, 1979; A.E. Prescott, *Estudio de la inscripción inédita de la fusayola del poblado ibérico de Castell de Palamós (Gerona) y sus relaciones con otros textos. Cypsela*, III, 1980, 147-152; F. Riuró, *El plom amb epigrafia ibèrica del poblat de Castell (Palamós), Cypsela*, IV, 1982, 123-131; J. M. Nolla i J. Casas, *Carta arqueològica de les comarques de Girona. El poblament d'època romana al nord-est de Catalunya*, Girona, 1984, 137-138; E. Pons, *L'Empordà, de l'edat del bronze a l'edat del ferro. 1100-600 a.C.*, Girona, 1984, 31, preferentment; J. Casas, *Breve aproximació a la ceràmica de barniz negro del poblado ibérico de Castell (Palamós, Baix Empordà), Papers in Iberian Archaeology* editat per T.F.C. Blagg, R.F.J. Jones i S.J. Keay, B.A.R. International Series 193 (i), Oxford, 1984, 217-236; E. Verdager, *El poblat ibèric de Castell*, Palamós, 1994. D'aquest conjunt són especialment útils el treball de Pericot de 1952, on sistematitza els treballs endegats durant els anys quaranta, el d'Aurora Martín, de 1977, que esbossa una clara seqüència cronocultural del jaciment, el de Josep Casas, de 1979 i 1984 que aporta dades noves, molt valuoses sobre la història urbana de la fase final de vida del poblat i la útil monografia de Verdager que aplega, pàcticament totes les dades que hi ha, ben disperses, sobre aquest *oppidum*.

precisa per l'abandonament del lloc, intentar copsar, si és possible, si aquest fou ràpid o molt lent i de veure el paper de Castell en l'òptica global d'altres estacions similars i geogràficament pròximes. Aquesta aproximació es fonamentarà en l'observació de tot el material conservat en els magatzems del Museu d'Arqueologia de Catalunya, Girona que aplega una part importantíssima dels objectes recuperats en les excavacions oficials finançades pel sr. Albert Puig Palau, antic propietari del lloc el qual conservava, segons permetia l'antiga llei d'excavacions, una part de les troballes. D'aquesta col.lecció n'hem perdut la pista. Tant se val ⁽²⁾. Pels inventaris coneguts i pel propi esperit de la llei, les peces que quedaven en mans dels privats que pagaven els treballs havien de ser duplicats o similars a les que ingressaven en la institució gironina. Es conserva al museu del Cau de Palamós una petita col.lecció procedent de Castell on hi trobem el mateix tipus de material que als dipòsits de Girona, per la qual cosa el valor de les conclusions a les que podem arribar semblaria ben establert ⁽³⁾.

2. L'ABANDONAMENT FINAL DE CASTELL. DATES PROPOSADES

Abans de començar l'estudi detallat dels objectes més moderns recuperats en les diverses campanyes d'excavació per a fonamentar adequadament una data determinada, convindria veure quina ha estat l'opinió dels diversos estudiosos que s'han interessat per aquesta qüestió i en quines dades recolzen aquelles opinions. En plantejar aquest tema, fem avinent que només prendrem en consideració l'opinió expressada pels historiadors que han conegut directament el jaciment i, sobretot, el material recuperat i que, per tant, fonamenten els seus arguments en dades tangibles.

Lluís Pericot que propicià i dirigí, si més no *de iure*, les campanyes d'excavacions dels anys quaranta, s'interessà per aquest problema que resolía, si més no provisionalment, de la següent manera: era evident que el poblat de Castell continuava la seva història durant la baixa república i no d'una manera esmoreïda i decadent ans al contrari, certificant reformes urbanístiques i un creixement demogràfic significatiu ⁽⁴⁾. L'abundància, entre els material recuperat, d'àmfora romana, *dolia* i *tegulae* i la inexistència de *terra sigillata* feien que proposés l'abandó definitiu de l'*oppidum* vers el canvi d'era, deixant entrellucar un procés d'uns quants

(2) Verdguer, *El poblat ibèric...*, citat, 26 («Molts anys més tard, el propietari esmentat (Albert Puig) les va anar venent de manera fraccionada a diversos particulars. Avui no sabem, amb certesa, on ha anat a parar aquesta important col.lecció-síntesi de referència»).

(3) Verdguer, *El poblat ibèric...*, citat, 25-26.

(4) Pericot, *4. Excavaciones...*, citat, 114.

anys entre l'inici de la crisi i el moment final ⁽⁵⁾. Miquel Oliva que fou qui, a peu d'excavació controlà i documentà els treballs arqueològics és, com pertoca, d'opinió similar, fixant la fi de l'ocupació del lloc durant el principat d'August ⁽⁶⁾ i relacionant aquest fet amb el despoblament d'un altre *oppidum* ibèric similar, els dels Guixols a Sant Feliu ⁽⁷⁾.

Uns anys després, com a resultat de l'estudi global del jaciment a partir de la documentació aplegada i, sobretot, del material conservat en els magatzems del museu, analitzat, ara, a partir d'un coneixement molt més rigorós de la cronologia de les ceràmiques, Aurora Martín, que havia localitzat *terra sigillata* entre els objectes procedents de Castell, insinuava com a moment darrer de vida de l'*oppidum*, algun moment dins de les tres primeres dècades del segle primer ⁽⁸⁾, datació que rebaixava, considerablement, Josep Casas, en situar-la dins del tercer quart del segle I aC ⁽⁹⁾.

Nosaltres mateixos hem opinat sobre aquesta qüestió defensant com a moment final del poblat, la darrerria del segle I aC o molt poc després, adduint dades noves ⁽¹⁰⁾ i, finalment, Esteve Verdaguer, en la petita monografia sobre Castell, defensava una pervivència fins a mitjan segle primer a partir de documents que li semblaven prou sòlids ⁽¹¹⁾.

(5) Pericot, 4. *Excavaciones...*, citat, 116-117 («Hacia el comienzo de nuestra era, con la paz lograda, los habitantes se trasladaron a las tierra de cultivo de las playas vecinas, no siendo ya necesario guarecerse en un sitio falto de espacio para la vida cómoda, como era la península de Castell»).

(6) Oliva, *Recintos fortificados...*, citat, 99.

(7) M. Oliva, *Actividades de la Comisaría Provincial de Excavaciones Arqueológicas de Gerona, Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, VIII, 1953, 296-327.

(8) Martín, *Aportacions a l'estudi...*, citat, 247 («A Castell també s'hi ha trobat algun fragment de ceràmica sigil.lada però en tan poca quantitat que no se li pot pas atribuir massa significació. Pels material que coneixem fins avui, la seva cronologia final s'ha de situar dins el primer terç del segle I dC.»).

(9) Casas, *Breve aproximación...*, citat, 225 («A partir de este momento (segona meitat del segle II aC), el poblado no parece sufrir más modificaciones hasta su total abandono que tuvo lugar hacia la segunda mitad avanzada del siglo I aC.»). No tindrem en consideració la data proposada per Enriqueta Pons que hem de pensar que és un lapsus (Pons, *L'Empordà...*, citat, 31 («Els materials ceràmics, lítics, metàl.lics i malacològics corresponen a tota l'edat del ferro d'època pre-romana des del segle VI fins a final del III aC.»).

(10) Nolla i Casas, *Carta arqueològica...*, citat, 138 («..ben entrada la segona meitat del segle I aC.»); J.M. Nolla, L. Esteva i F. Aicart, *El poblat ibèric dels Guixols (segles IU aC-I dC), Estudis del Baix Empordà*, 8, 1989, 113 («Ja Oliva proposà per l'abandó de punta dels Guixols una mateixa datació que la de Castell de la Fosca on, tanmateix, no hi coneixem àmfores Dressel 2-4 dels país.» i una mica més enllà «..Castell durant el principat d'August esdevingué un poblat fantasma»).

(11) Verdaguer, *El poblat ibèric...*, citat, 53-54 («..per tant, entre els anys 15 i 20 dC, canvia la moda i comença a produir-se la ceràmica del sud de les Gàl.lies, la ceràmica sudgàl.lica. La segona meitat del segle I dC marca els moments àlgids d'aquesta producció, temps en què arriba al poblat de Castell i es converteix en vaixel·la de luxe dels habitants d'aquesta zona.» i 76 quan, parlant de la moneda, diu: «Les emissions més recents arriben fins al temps de Claudi (41-54), segons alguns autors»).

Les opinions, com hem vist, no són especialment contradictòries situant-se dins d'un ventall cronològic que aniria entre poc temps després de mitjan segle I aC i mitjan segle primer, cent anys que podrien semblar poca cosa però que cal precisar molt millor si volem tenir una dada ferma que poguem utilitzar històricament i que ens sigui útil per poder-la confrontar amb altres documents similars ben establerts.

3. EL MATERIAL CERÀMIC

Deixem de banda els d'època tardorepublicana (campaniana A moderna, campaniana B, B-oïde i imitacions tardanes, àmfores itàliques) que han estat objecte d'estudis monogràfics més o menys aprofundits ⁽¹²⁾ o de les ceràmiques locals d'identica cronologia (ibèrica pintada, emporitanes, engalba blanca..) que no aporten dades a tenir en consideració pel que fa al problema que intentem resoldre. Per tant, passarem revista als materials amb cronologies més fiables i més moderns per intentar obtenir un *terminus post quem* el més ferm possible; caldrà després, en analitzar mancances significatives, proposar un *terminus ante quem* el més acostat possible a l'anterior, per acabar fixant amb la màxima precisió possible el moment de l'abandó definitiu d'aquest petit *opidum*.

3.1. TERRA SIGILLATA ITÀLICA

Uns quants fragments, no especialment nombrosos, que procedeixen d'arreu, tant del nucli de Sa Cobertera com de la plaça de les sitges. Entre els bocins hem identificat algunes formes de la producció arcaica de la T.S. aretina -forma Goudineau 1 (fig. 2,1)- i precòç com la base amb 4 *sigilla* disposats radialment i decoració, entre dos cercles concèntrics, marcada a rodeta (fig. 2,4)-, i altres pertanyents a la producció clàssica, amb formes d'identificació difícil, Goudineau 21 (?) (fig. 2,3) i 26 o 28 (fig. 2,2), fons amb peu robust i cercle inscrit al bell mig del qual es disposa un *sigillum* rectangular il·legible (fig. 2,5); uns i altres ens proposen datacions entre mitjan i finals segle I aC. És de gran interès, l'absència de formes més modernes i de segells *in planta pedis* ⁽¹³⁾.

(12) Pel que fa a la ceràmica de vernís negre podeu consulta: Casas, *La ceràmica campaniana...*, citat o el resum, molt útil. Casas, *Breve aproximación...*, citat, 217-236. En relació a les àmfores itàliques: J.M. Nolla i F.J. Nieto, *La importación de ánforas romanas en Cataluña durante el período tardo-republicano. Amphores romaines et histoire économique: dix ans de recherche. Actes du colloque de Sienne (22-24 mai 1986)*, Roma, 1986, 367-391 (Collection de l'École Française de Rome, 114).

(13) Ch. Goudineau, *Fouilles de l'École Française de Rome à Bolsena (Poggio Moscini) 1962-1967. Tome IV. La céramique arétine lisse*, París, 1968, 279-280 (forma 1), 239-244 (pels peus), 286-303 (formes precoces i clàssiques), 352-354 (per la disposició dels segells).

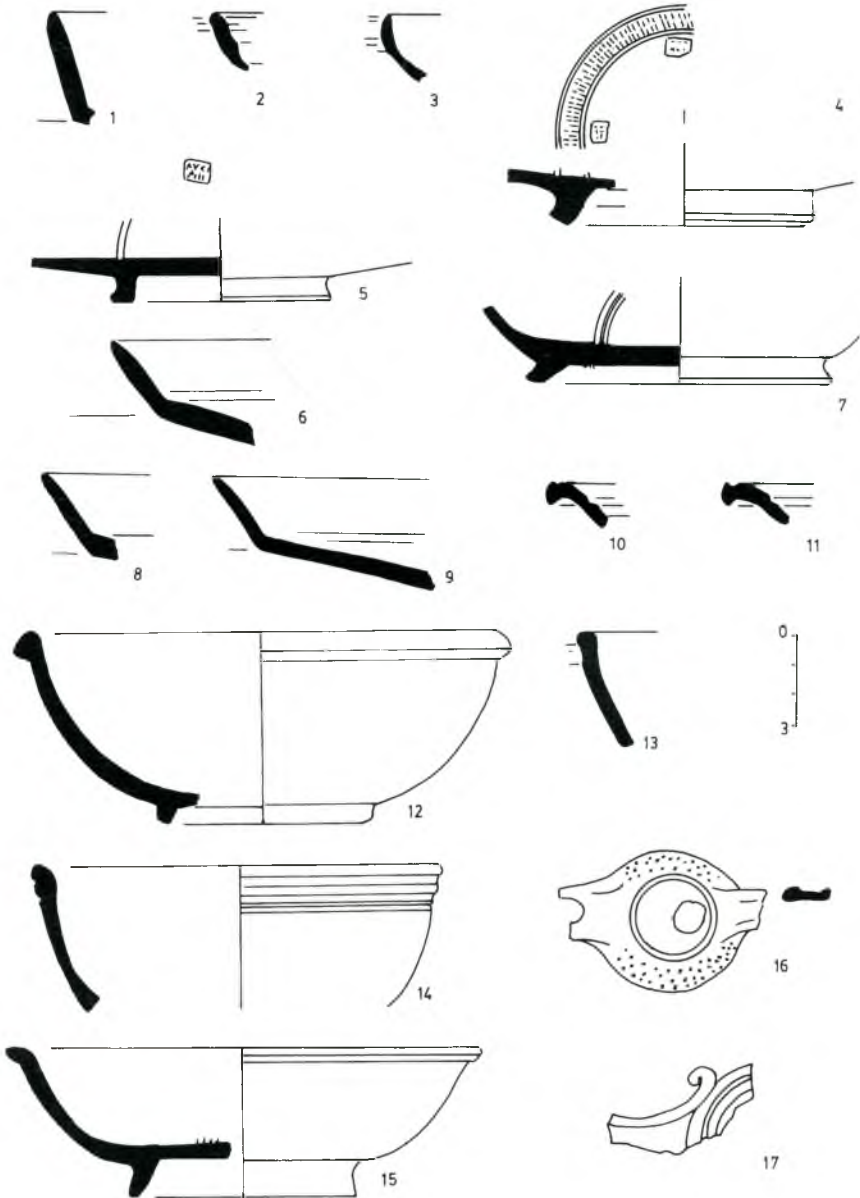

Fig. 2. Castell. Material ceràmic. 1 a 5, *terra sigillata* itàlica; 6 i 7, ceràmica de pasta micàcia envernissada de negre; 8 a 11, ceràmica de pasta micàcia envernissada de roig corall; 12 a 14, ceràmica emporitana moderna; 15, ceràmica brunyida; 16 i 17, llànties.

3.2. CERÀMIQUES ENVERNISADES REDUÏDES I OXIDADES DE PASTA MICÀCIA

Inicialment definida per E. Sanmartí⁽¹⁴⁾, aquesta ceràmica esdevé molt utilitzada a una banda i altra del Pirineu entre el darrer terç del segle I aC i els primers anys de la centúria següent⁽¹⁵⁾. Entre les produccions envernissades de negre hem identificat un gran plat que imitaria la forma Lamboglia 5 de la campaniana B (fig. 2,6) i una escudella que s'inspira, fil per randa, en la forma 1 de Lamboglia (fig. 2,7), aquesta darrera amb un paral·lel a Empúries⁽¹⁶⁾. N'hi ha més de les de pasta oxidada i recobertes d'un vernís roig corall, preferentment plats, que semblen inspirar-se en la forma 1 de Goudineau (aretina) (fig. 2,8 i 9) i en les formes de llavi penjat (fig. 2,10 i 11), característiques de la fase arcaica i precòc de la producció centroitàlica, amb paral·lels a Tolegassos i Empúries⁽¹⁷⁾.

3.3. CERÀMICA EMPORITANA MODERNA O TARDANA

El darrer moment d'una llarga tradició terrissaire de ceràmica de taula de notable qualitat i força ben coneguda, amb una datació entre mitjan segle I aC. i segona meitat avançada de la centúria següent, essent, però, a partir del segon quart, cada cop més rara⁽¹⁸⁾.

A Castell sovintegen. Assenyalcm l'escudella de llavi engruixit (fig. 2,12), amb paral·lels a Tolegassos⁽¹⁹⁾ o les imitacions directes de la forma Lamboglia 1 de la campaniana B (fig. 2,13 i 14), una de les més característiques de la producció, amb paral·lels a Tolegassos i a Empúries⁽²⁰⁾.

3.4. CERÀMICA COMUNA REDUÏDA POLIDA

Hem localitzat en els magatzems, una peça ben curiosa, reduïda, amb un exterior polidíssim, brillant, conformant una mena de pel·lícula ben aplicada, que s'inspira, com passa en la producció tardoemporitana (fig. 2,15), en escudelles d'èxit de la ceràmica mediterrània d'abast general⁽²¹⁾, amb dos cercles concèntrics estampats en el fons intern. La relaciona-

(14) E. Sanmartí, *Nota acerca de una imitación de la sigillata aretina detectada en Emporion, Ampurias*, 36-37, 1974-1975, 251-261.

(15) J. Casas, P. Castanyer, J.M. Nolla i J. Tremoleda, *Ceràmiques comunes i de producció local d'època romana. I. Materials augustals i alto-imperials a les comarques orientals de Girona*, Girona, 1990, 40-41.

(16) Casas, Castanyer, Nolla i Tremoleda, *Ceràmiques comunes...*, citat, 100-101 (núm. 180 a).

(17) Casas, Castanyer, Nolla i Tremoleda, *Ceràmiques comunes...*, citat, 98-99 (núm. 188), pel plat de vora recta i (núm. 190, 194, 196), pels de llavi penjat.

(18) Casas, Castanyer, Nolla i Tremoleda, *Ceràmiques comunes...*, citat, 41-42.

(19) Casas, Castanyer, Nolla i Tremoleda, *Ceràmiques comunes...*, citat, 106-107 (núm. 211).

(20) Casas, Castanyer, Nolla i Tremoleda, *Ceràmiques comunes...*, citat, 106-107 (núm. 209-210) (Tolegassos) i 104-105 (núm. 208) (Empúries).

(21) Sembla inspirar-se en la forma Lamboglia 1, 8 o similar de la campaniana B. La imitació també seria possible no directament sinó a través de les interpretacions que d'aquests atuellens van fer els terrissaires d'aquest país.

riem, sense dubtar-ho, amb una producció de difusió comarcal i amb cronologies molt precises durant el principat d'August, que ja vàrem definir ara fa uns quants anys ⁽²²⁾.

3.5. LLÀNTIES

És un fet ben establert que les llànties són raríssimes en els jaciments ibèrics abans de l'inici del segle II aC. A partir d'aquest moment les troballes s'intensifiquen moderadament però sempre s'han de considerar un element estrany. Aquest fet, cultural, té a veure amb la vida de cada dia i amb la necessitat de perllongar les activitats socials després de la posta o abans de la sortida del sol. En contextos clarament romanitzats, tal com passa, també, amb l'ús de les *tegulae* i dels *imbrices*, per cobrir els edificis, les lucernes esdevenen un objecte imprescindible, fràgil i omnipresent. A Castell hem identificat una lucerna tardorepublicana, d'argila de color gris (Dressel 1 Ricci 1B), sencera, una oxidada i de vernís roig corall, amb decoració perlada a les espatlles, assimilable a la forma Dressel 2 (fig. 2,16), amb datacions entre 70 aC i principat d'August i dos fragments d'una única llàntia de volutes (forma Dressel 9 a 11) (fig. 2,17), augustal ⁽²³⁾.

3.6. CERÀMICA DE PARETS FINES

Aquests gots, gobelets i copes per a veure constitueixen un tipus ceràmic que, tal com passava amb les lucernes, també és estrany al món ibèric i un element del registre arqueològic que indica un grau de romanització determinat si més no a efectes formals. És, per tant, un producte escassament representat. Tanmateix, els canvis substancials i ràpids d'aquesta mena d'atuells, fan, d'aquesta ceràmica, un dels «fòssils cronològics» més fiables.

Ara fa uns pocs anys, A. López n'estudiava els fragments recuperats a les excavacions de Castell dins d'un treball dedicat a aquestes produccions a l'àmbit geogràfic català. Seguirem, en aquesta disquisició, les seves conclusions ⁽²⁴⁾. Identificà, preferentment, gobelets de les formes Mayet II (fig. 3,1 i 3) i Mayet III (fig. 3,2), amb diverses variants, alguns amb decoració d'espines (fig. 3,3 i 4), ben coneguts en contextos tardorepublicans a la veïna Empúries o als nivells fundacionals de

(22) Casas, Castanyer, Nolla i Tremoleda, *Ceràmiques comunes...*, citat, 47 i 136-139, amb bibliografia, formes i àrea de distribució.

(23) M. Beltrán, *Guía de la cerámica romana*, Saragossa, 1990, 263-277.

(24) A. López Mullor, *Las cerámicas romanas de paredes finas en Cataluña*, Barcelona, 1989, 266-267, lám. 98 a 100.

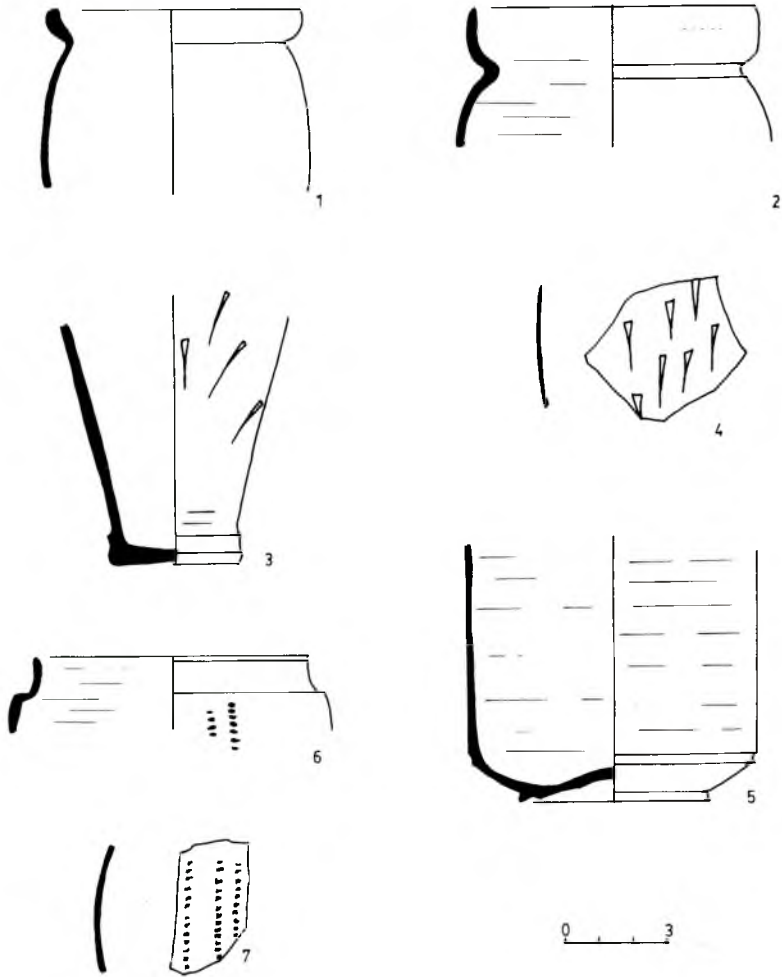

Fig. 3. Castell. Material ceràmic. Ceràmica de parets fines.

Gerunda ⁽²⁵⁾, i les formes Mayet X, XI, XXIV,4 ⁽²⁶⁾ i una peça similar a la forma Marabini X (fig. 3,6 i 7) ⁽²⁷⁾. Hi afegiríem, a més, un got cilíndric de

(25) López Mullor, *Las cerámicas...*, citat, 99-103, per la forma Mayet II i 104-113, per la Mayet III i variants. Es defensa, per una i altra, una datació entre la darrerria del segle II aC i època augustal. Per la presència a *Gerunda*, consulteu: J.M. Nolla, *Gerunda: dels orígens a la fi del món antic, Fonaments. Prehistòria i Món Antic als Països Catalans*, 7, 1988, 88-89, fig. 8,1 a 5.

(26) López Mullor, *Las cerámicas...*, citat, 124-129 (forma X), 130-132 (forma XI) i 148-150 i 152 (forma XXIV,4).

(27) López Mullor, *Las cerámicas...*, citat, 206 i 209.

carena molt baixa que cal relacionar amb la forma Mayet XII (fig. 3,5)⁽²⁸⁾. La cronologia de tots aquests recipients és uniforme i si bé és cert que, en algun cas (Mayet XXIV), continuaren produint-se i consumint-se amb més èxit durant el segle primer, també ho és que totes es documenten a bastament entre el tercer quart del segle I aC i els primers anys de la centúria següent, amb paral·lels clars i contextos preferentment augustals a Empúries (totes les formes esmentades)⁽²⁹⁾, Serra de Daró (Baix Empordà) (formes X i XII)⁽³⁰⁾, el Camp del Bosquet, a Camallera (Alt Empordà) (forma XI)⁽³¹⁾ i al derelict de Cap de Vol (Port de la Selva, Alt Empordà) (forma XXIV)⁽³²⁾.

3.7. LES ÀMFORES

Aquest material es troba en quantitats extraordinàries cosa que ens permet aproximar-nos-hi adequadament. Entre les peces recuperades assenyalam el coll d'un contenidor itàlic de vi, de la forma Dressel 2-4, amb el núm. d'inventari C.501, i recuperat durant la quarta campanya, dins de la sitja 8. L'argila és dura, uniforme, molt ben depurada, amb el nucli de color vermell ataronjat i les vores més rosades, recoberta d'una engalba beix, clara, molt subtil però molt ben adherida (fig. 4,1). Aquest coll i una nansa de secció circular doble són els únics fragments d'aquesta forma identificats, un recipient dedicat al transport del vi obtingut a la Itàlia tirrènica, amb una cronologia inicial de segona meitat del segle I aC⁽³³⁾.

La brutal davallada del comerç del vi itàlic en relació al segle II i primera meitat de l'I aC, que constatem arreu s'explica no només per la crisi de l'agricultura itàlica a causa d'un estat permanent de guerres civils i d'inseguretat sinó també per la incidència en els mercats provincials de les produccions locals que detectem amb força, ja, des de mitjan segle I aC i que dominaren el consum fins a la darrerria del segle primer o inicis del segon i, a un nivell menor, molt més enllà, amb diversos recipients, alguns dels quals no queda clar que servissin per transportar-hi vi; Tarraconense 1, Pascual 1, Oberaden 74, Dressel 7-11, Dressel 2-4 i G-IV. D'aquests recipients a Castell només hi trobem la forma Tarraconense 1 (fig. 4,2,3,7 i 8) i la Pascual 1 (fig. 4,4 i 5) i quatre marques, dues al llavi

(28) Sobre aquesta forma, López Mullor, *Las cerámicas...*, citat, 133-135.

(29) López Mullor, *Las cerámicas...*, citat, 125-126 (forma X), 131 (forma XI), 149 (forma XXIV), 133 (forma XII) i 206 (similar forma Marabini X).

(30) Nolla i Casas. *Carta arqueològica...*, citat, 146 i 148-149

(31) Nolla i Casas. *Carta arqueològica...*, citat, 94-101.

(32) F.J. Nieto. *El pecio de Cap de Vol. Nuevas aportaciones*, *Cypsela*, IV, 1982, 167-168, fig. 2,4 i 5.

(33) A. Tchernia, *Le vin de l'Italie romaine. Essai d'histoire économique d'après les amphores*, Roma, 1986, 126-129 i 134-135.

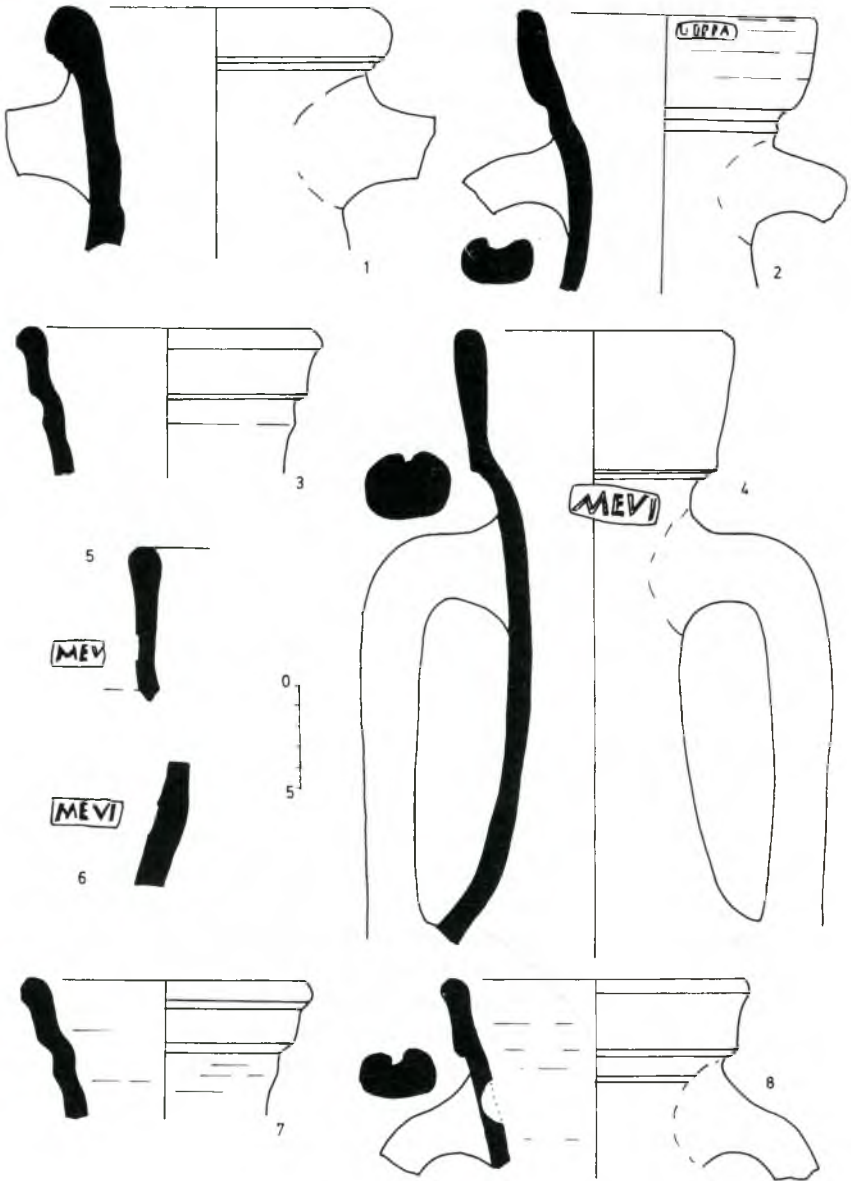

Fig. 4. Castell. Amfores. 1, Dressel 2-4 itàlica; 2, 3, 7 i 8, Tarraconense 1; 4 i 5, Dressel 2-4; 6, àmfora tarraconense de forma indeterminada.

- L. (OPP)A (fig. 4,2) i MEV.. (fig. 4,5)- i dues al coll, MEVI (fig. 3,4), de mides considerables i MEVI (fig. 4,6), de dimensions més reduïdes. Les tres marques iguals corresponen, tanmateix, a tres segells diferents⁽³⁴⁾.

La manca de contenidors de la forma Dressel 2-4, que esdevingué el recipient utilitzat preferentment per transportar el vi de la costa de la Tarraconense des dels primers anys de l'era i que produïren a bastament totes les terrisseries d'aquest territori⁽³⁵⁾, és una dada, segons pensem, d'un valor extraordinari. En efecte, és quasi inversemblant que en una estació costanera d'aquest país no hi hagués arribat algun recipient d'aquesta forma si no hagués estat, ja, abandonat quan, per mimetisme del que succeïa a Itàlia i a altres llocs, s'havia substituït un recipient (Dressel 1 o Pascual 1) per un altre (Dressel 2-4) per un seguit de raons prou conegudes⁽³⁶⁾. Durant tot el segle primer, el vi d'aquestes contrades viatjà, sobretot, en aquests recipients amfòrics tal com palesen, amb total claredat, els derelictes localitzats a la mediterrània occidental força ben datats⁽³⁷⁾.

Caldria referir-se, finalment, a uns fragments d'àmfora d'oli bètica de la forma Dressel 20, molt arcaica, que cal datar a l'entorn del canvi d'era, poc abans o poc després⁽³⁸⁾. La manca o la presència d'altres grans contenidors no resulta significativa a l'hora de precisar el moment final d'ocupació del jaciment.

3.8. ALTRES

Cal que fem referència a la localització d'algun morter, de perfils tardorepublicans («a dittate»), ceràmica itàlica recoberta interiorment amb una engalba roja («roig intern pompeïà»)⁽³⁹⁾ i ceràmica de cuina itàlica de

(34) R. Pascual, *Index d'estampilles sobre ànfores catalanes*, Barcelona, 1991, 89, núm. 139.1 i 139.3, de Badalona i Cap Béar 3, sobre Pascual 1 i al llavi. Nosaltres la relacionàvem amb l'estampilla Q. Mevi, sobre Tarraconense 1, marcades al coll i al llavi (J.M. Nolla, *Una nova àmfora: la Tarraconense 1, El vi a l'antiguitat, economia, producció i comerç al Mediterrani Occidental*, Badalona, 1987, 222).

(35) Sobre la cronologia d'aquestes ànfores, amb matisos: J. Miró, *La producció de ànfores romanes en Catalunya. Un estudio sobre el comercio del vino de la Tarraconense (segles I a.C.-I d.C.)*, BAR International Series 473, Oxford, 1988, 116-118. També, J.M. Nolla i J.M. Solias, *L'àmfora Tarraconense 1. Característiques, procedència, àrees de producció, cronologia*, *Butlletí Arqueològic. Reial Societat Arqueològica Tarraconense*, V, núm. 6 i 7, 1984-1985, 107-144, especialment, 137-139.

(36) Miró, *La producció de ànfores...*, citado, 116-117. Tal com s'ha assenyalen les ànfores Dressel 2/4 s'adaptaven molt millor al transport marítim que les Pascual 1, cosa que n'explicaria la substitució força ràpida (M. Corsi-Sciallano i B. Liou, *Les épaves de Tarraconaise à chargement d'amphores Dressel 2-4*, *Archaeonautica*, 5, 1985, 168).

(37) Corsi-Sciallano i Liou, *Les épaves...*, citat, 166-168.

(38) M. Beltrán, *Las ánforas romanas en España*, Saragossa, 1970, 464-492, especialment 465-472; J. Remesal, *La annona militaris y la exportación de aceite bético a Germania*, Madrid, 1986, 30-31, fig. 4.

(39) Casas, Castanyer, Nolla i Tremoleda, *Ceràmiques comunes...*, citat, 40; C. Aguardor, *Ceràmica romana de cocina en la Tarraconense*, Saragossa, 1991, 51-81.

la baixa república o d'inicis de l'imperi⁽⁴⁰⁾, una i altra, amb poques variacions tipològiques i un llarg ventall cronològic. Interessant resulta resseguir la troballa de *tegulae* i *imbrices*, material no usat en contextos poc romanitzats, d'alguns fragments de *dolium* i d'alguns fragments de vidre, unguentaris, flascons i gots de boca oberta, que podríem trobar en contextos augustals en els jaciments d'aquest territori.

4. LES MONEDES

Les peces que analitzarem a continuació foren recuperades durant les excavacions oficials al jaciment de Castell i es conserven als dipòsits del museu d'arqueologia de Catalunya, secció de Girona. En total hem aconseguit veure 14 monedes de bronze. Com podrem observar tot seguit, la cronologia i la procedència és ben diversa si bé destaquen amb claredat 10 asos encunyats a Empúries, dins d'uns paràmetres absolutament raonables en aquest territori.

Pel que fa a les circumstàncies relatives al punt de localització de cada una d'aquestes peces, la informació és desigual la qual cosa fa disminuir el valor cronològic de la notícia. També cal que fem constar que el desgastament exterior d'algunes d'aquestes monedes fa difícil una classificació precisa cosa que ens ha obligat a basar les consideracions cronològiques proposades més en el diàmetre i en el pes que no pas en els encunys que són, en alguns casos, il·legibles.

4.1. DESCRIPCIÓ DE LES PECES (41)

1) As d'Empúries. Primera meitat del segle II aC.

A: Pallas mirant a la dreta amb casc de dos lòbuls.

R: ↑ M Y < S [< M]

Pegas a la dreta amb laurea sobre la gropa.

AE; 20 gs; 30 mm; 9 h; L. Villaronga, *Corpus nummum Hispaniae ante Augusto aetate*, Madrid, 1994, 143, núm. 14.

Sitja 35.

2) As d'Empúries. Segle II aC.

A: Pallas a la dreta amb casc de dos lòbuls.

R: ↑ M Y < S [M]

Pegas amb cabirol a la dreta.

AE; 20 gs; 32 mm; 12 h; Villaronga, *Corpus...*, citat, 143, núm. 11.

Cabana 3 (1944).

(40) Casas, Castanyer, Nolla i Tremoleda, *Ceràmiques comunes...*, citat, 39-40; Aguarod, *Ceràmica romana...*, citada, 86-120.

(41) La descripció de les monedes es farà de la següent manera: tipus, seca, datació; anvers; revers; metall, pes diàmetre i orientació dels encunys, bibliografia; lloc i any de la troballa.

3) As d'Empúries. Segona meitat del s. II aC.

A: Pallas a la dreta amb casc de visera recta.

R: [↑M↑<S<M]

Pegas amb cabirol.

AE; 16 gs; 28 mm; 3 h; Villaronga, *Corpus...*, citat, 148, núm. 52.

Cabana 3 (1944).

4) As de *Celsa* (Velilla de Ebro, Saragossa). Darrerria del segle II o inicis de l'I aC.

A: bust d'Hèracles a la dreta.

Marques: dos dofins a la dreta i un altre darrera del clatell.

R: <^&S&

cavall a la dreta amb genet portant una palma. Estilitzat.

AE; 9'1 gs; 26 mm; 6 h; L. Villaronga, *Numismática antigua de Hispania. Iniciación a su estudio*, Barcelona, 1979, 190-192.

Cabana 3 (1944).

5) As de Roma. Període republicà.

A: bust a la dreta.

R: proa de vaixell a la dreta.

AE; 10 gs; 28 mm; 3 h.

Cabana 4 (1947).

6) As d'Empúries. Augustal.

A: EMPORI(AE)

Bust d'Artemis a la dreta amb casc i buirac.

R: MVNI(CIP)

Pegas a la dreta amb laurea al damunt.

AE; 15 gs; 28 mm; 6 h.

Sitja (1946).

7) Fracció d'*Ebusus*. 240-150 aC.

A: Bes frontal. Braç dret alçat amb maça i esquerre, a la cintura, portant una serp.

Marques: rosa de quatre pètals a l'esquerre.

R: Bes frontal. Braç dret alçat amb maça i esquerre a la cintura portant una serp.

AE; 4 gs; 15 mm; 3 h; M. Campo, *Monedas de Ebusus*, Barcelona, 1976.

Sitja (1946).

8) As.

Il.legible. A l'anvers hi observem un bust a la dreta.

AE; 21'7 gs; 28 mm.

Sitja 35.

9) Il.legible. A l'anvers, bust a la dreta.

AE; 19'3 gs; 30 mm.

Zona romana (1944).

10) As.

A: bust a la dreta.

R: [...] /

Genet a la dreta amb palma.

AE; 19 gs; 30 mm.

Zona romana (1944).

11) As.

Il.legible.

AE; 21'5 gs; 34 mm.

Ponent 2, quarta capa (1945).

12) As.

Il.legible.

AE; 20 gs; 29 mm.

Ponent 2, quarta capa (1945).

13) As d'Empúries.

A: bust amb casc a la dreta.

R: cavall a la dreta.

AE; 19'7 gs; 31 mm; 9 h.

Sitja (1946).

14) As.

A: bust a la dreta.

R: possible Pegas a la dreta.

AE; 15 gs; 24 mm; 3 h.

Sitja (1946).

4.2. CONSIDERACIONS

Com s'ha pogut veure, més de la meitat de les monedes no poden llegir-se però, malgrat tot, la combinació de bust a l'anvers i del cavall alat al revers, ens porten a concloure que es tracta de peces procedents de la seca d'Empúries tot i que no ens sigui possible arribar-ne a determinar la sèrie. Altrament, el pes, entre 19 i 21 gs ens assenyalaria una ubicació cronològica de primera meitat del segle II aC, quant aquella oficina encunyà asos que seguien el sistema de quinze peces per lliura, amb un pes particular d'uns 20 gs. Només la moneda núm. 14, de 15 gs, podria situar-se a la darrereria d'aquesta centúria, quan s'encunyaren monedes que seguien el sistema uncial reduït de 20 monedes per lliura.

Mes dades proporciona, tanmateix, l'anàlisi de les més ben conservades, amb quatre asos emporitans, un as de *Celse*, un as romanorepublicà i una fracció ebussitana, amb un ventall cronològic que va del segle III aC. a època augustal.

Les monedes núm. 2, 3 i 4 porten la mateixa referència cosa que sembla indicar que s'haurien trobat juntes, concordant amb la cronologia

intrínseca de les peces que s'han de datar a finals del segle II aC. Les altres notícies sobre el lloc de trobada són poc esclaridores en haver-se localitzat, majoritàriament, dins d'alguna sitja de la que només de tant en tant se'ns en dóna el número. De fet, les dues úniques monedes que porten una referència estratigràfica clara són les núm. 11 i 12, les més mal conservades del conjunt.

A partir d'aquestes poques monedes observem, de bell nou, que tal com passa en els altres jaciments indigets, l'ús massiu de la moneda coincideix amb la segona guerra púnica i en la presència a Hispània de dos grans exèrcits, un romà i l'altre cartaginès. Les monedes encunyades des de molt abans a les ciutats gregues de *Rhode* i *Emporion* canviaren tant de configuració com d'ús a resultes d'aquell fet bèl·lic. L'augment sobtat de numerari durant el darrer terç del segle III aC es degué, sobretot, a les necessitats militars. D'aquesta manera podem veure que durant la segona guerra púnica i durant la revolta indígena contra Roma, els pobles ibèrics encunyaren moneda de plata i ho feren, preferentment, imitant els models emporitans que eren els més pròxims⁽⁴²⁾. Però encara fou més important, per accelerar l'ús de la moneda entre els hispans, la presència de Roma que ho anà imposant per facilitar el cobrament de tributs i els intercanvis comercials.

Durant tot el segle II aC, la moneda s'encunyà seguint el sistema uncial romà lleugerament reduït. En efecte, si l'as romà tenia un pes de 27'2 gs, l'emporità era de 24 gs⁽⁴³⁾. A aquest moment pertanyen la majoria de les monedes trobades a Castell i que hem pogut analitzar. A partir de mitjan segle, es produí un canvi metrològic que seguia el patró establert per KESE, amb asos de, només, 11/12 gs de pes. Empúries funcionà a banda d'aquest sistema en seguir els paràmetres adoptats per la pròpia Roma, de tal manera que quan la metròpoli passà a emprar el sistema uncial reduït de 20 monedes per lliura, Empúries féu el mateix, reduint els seus asos fins als 16 gs i acabant la centúria amb monedes de, només, 12 gs de pes⁽⁴⁴⁾.

La presència del taller emporità condicionà la circulació monetària del nord-est de Catalunya. L'existència d'una seca tan important féu que la moneda forània utilitzada en aquestes contrades, fos molt escassa. Com en altres llocs, Castell repeteix fidelment el model; només tres peces, de catorze, una de *Celse*, una altra de *Ebussus* i una de Roma, no foren batudes a Empúries.

(42) P.P. Ripollès, *La circulació monetaria en la Tarraconense mediterrànea*. València, 1982.

(43) Villaronga, *Numismàtica...*, citat, 126.

(44) Villaronga, *Numismàtica...*, citat, 217.

5. CONCLUSIONS

Les dades que proporcionen les monedes i el material ceràmic són, com hem pogut veure, coincidents, com no podia ser d'altra manera. És cert, com també s'ha dit, que no hem pogut analitzar tots els objectes recuperats durant les excavacions de la dècada dels anys quaranta ni altres que, anteriorment i posteriorment s'han anat aplegant. Tanmateix, el conjunt, notable, conservat als dipòsits de la secció de Girona del museu d'arqueologia de Catalunya ens sembla suficient significatiu per considerar com a prou fermes les conclusions que en puguem obtenir.

Aquest cúmulo de notícies assenyalen amb tota claredat que durant el principat d'August, entorn del canvi d'era, deixaren d'arribar al petit *oppidum* de Castell materials vinguts de fora; no hi ha, malgrat el que s'ha pogut escriure, ni un sol bocí de *terra sigillata* sudgal·lica, un fet significatiu car, aquesta ceràmica produïda a bastament a *Condatomagum* (la Graufesenque, Millau) i exportada arreu del món romà a través del port de Narbona⁽⁴⁵⁾ i que arribà, d'ençà dels primers anys del segle primer, en quantitats extraordinàries a la zona costanera nordoriental de Catalunya⁽⁴⁶⁾. Trobem, en canvi, material envernissat de vermell itàlic (fases més antigues i clàssiques, exclusivament de la T.S. itàlica) o en quantitats notables les produccions regionals que les imitaren (ceràmica de pasta micàcia envernissada de negre o de roig corall) i altres de pròpiament comarcals, omnipresents en aquests contextos cronològics (grises tardanes). Semblantment es comporten les llànties i les ceràmiques de parets fines que denoten una presència cada cop més significativa en aquest jaciment indiget durant el segle I aC, i de les quals no hi ha, tampoc, recipients propis de la segona dècada del segle primer o les àmfores, entre les quals no hi ha ni un sol contenidor de la forma Dressel 2-4 produït en forns catalans, quan, per altra banda, sovintegen les àmfores de vi més antigues (Dressel 2-4 itàlica, Pascual 1, Tarraconense I.), una dada que considerem de gran valor i que és reblada per la presència d'un únic exemplar d'àmfora d'oli, bètica, Dressel 20, molt antiga, clarament augustal. El conjunt numismàtic és preferentment tardorepublica, amb un únic as d'*Emporiae* que ens torna a subratllar el mateix moment.

Així, doncs, podríem convenir que la manca de productes posteriors al principat d'August és sinònim d'un abandonament del lloc el suficientment intens com per no deixar rastres en el registre arqueològic. És possible, gairebé segur, que el lloc fou freqüentat durant uns anys per recuperar-ne objectes o material de construcció o perquè la zona continuà funci-

(45) F.J. Nieto, X. La ruta de la nau i la ruta del carragament: una hipòtesi de treball sobre l'organització del comerç naval en el segle I dC, Excavacions arqueològiques subaquàtiques a Culip, i, Girona, 1989, 239-244

(46) A. Vernhet, *Notes sur la terre sigillée de la Graufesenque*, Millau, 1975.

onant com un bon embarcador en aprofitar unes condicions favorables, ara ja no per abastir i per fer sortir els productes de la gent de l'*oppidum* sinó per fer la mateixa funció d'aquells que habitaven les *uillae* disperses per aquella contrada, ben probablement els mateixos estadants de Castell ara guanyats, de grat o per força, als nous models d'explotació del territori i a les noves maneres de viure, indubtablement menys dures. Aquestes freqüentacions puntuals explicarien perfectament la possible troballa d'alguna moneda més moderna tal com s'ha dit en alguna ocasió⁽⁴⁷⁾.

Aquestes conclusions a les que hem arribat coincideixen, *grosso modo*, amb les apreciacions que, majoritàriament havien esbossats aquells estudiosos que s'havien preocupat d'aquests temes a partir, sovint, de dades fragmentàries. El conjunt global no fa altra cosa que confirmar-ho i, si de cas, fer-ho més precís, més ben documentat.

I tanmateix, aquesta aproximació global als materials més moderns d'aquest jaciment que ens ha obligat a repassar, una per una, totes les caixes conservades al magatzem de la secció gironina del museu d'arqueologia de Catalunya, a tornar a consultar articles i escrits relatius al poblat costaner, en permet entrellucar un fet que constatem però que només estem en condicions de descriure molt per sobre i que caldria una excavació moderna i acurada del lloc per poder-ho copsar amb més claredat i poder-ne seguir l'evolució. Això que estem insinuant no és altra cosa que la constatació, imprecisa però evident, d'un desinflament del petit *oppidum* a partir de mitjan segle I aC, és a dir, un inici de l'abandonament del poblat que no s'hauria produït de cop sinó lentament al llarg d'uns quants anys. El material anterior a mitjan segle I aC, les ceràmiques de vernis negre -campaniana A tardana, B, B-oïde, imitacions- sovinteja amb quantitats notables, amb un extens repertori de formes, exactament igual que les ceràmiques regionals, riquíssimes en nombre i en variació de formes i decoracions (ceràmiques emporitanes, grises i oxidades, ceràmica d'engalba blanca, ceràmiques ibèriques pintades..) o la quantitat ingent de contenidors de vi de procedència itàlica (Dressel I), exactament igual que el numerari de bronze identificat. Aquesta riquesa contrasta amb una davallada numèricament significativa a partir de la segona meitat/darrer terç del segle I aC que no significaria altra cosa que l'abandonament pautat de la vida en aquell indret, on seguia uns models arcaics que ràpidament havien quedat obsolets, sense evolució possible. Aquest fet, que observem en altres llocs, ha de ser el reflex del «Gran Canvi», la presència en aquest país d'unes ciutats de tipus itàlic, Empúries i Girona, que determinen l'inici d'una incidència diferent sobre el territori a través de

(47) Verdaguer, *El poblat ibèric...*, citat, 76.

Vista des de ponent de l'*oppidum* de Castell.

la seva explotació des d'una tradició diferent, molt més intensa i eficaç. La consolidació del procés s'acabà produint durant el principat d'August o molt poc després. I en aquests anys, entre 120 aC i el 14 dC, unes quatre generacions, el canvi havia estat de tal magnitud que poc tenia a veure aquest territori en època de la fundació de *Narbo Martius* (118 aC), amb el que va veure l'emperador August quan, vers el 15 aC, visità aquestes terres.

Finalment, caldria assenyalar i fer evident el paral·lelisme extrem que hi ha entre el comportament de l'*oppidum* de Castell i dels Guíxols, a Sant Feliu, uns quants kilòmetres cap al sud, que si bé ens ha arribat arrasat i destruït, ha pogut ser estudiat parcialment amb resultats prou interessant⁽⁴⁸⁾. Amb les dades puntuals a la mà, podria pensar-se amb una pervivència més llarga dels poblat ganxó. Tanmateix, preferiríem contemplar-ho, ara, des d'una òptica similar a la que hem adoptat per explicar la fase final de Castell, i veure-hi, només, en l'etapa final, unes freqüentacions que potser a Sant Feliu foren més intenses i de més llarga durada per alguna circumstància que no podem explicar. Quan coneguem millor el procés d'abandonament d'altres *oppida* indigets podrem analitzar-ne globalment el comportament i constatar, o no, una seqüència lògica que servira, juntament amb altres dades, per entendre molt millor el canvi immens que afectà la gent d'aquestes contrades entre la darrerria del segle II aC i l'inici de l'era.

(48) Nolla, Esteva i Aicart, *El poblat ibèric...*, citat, 45-116.